

DIANA STOLAC

Izražavanje prostornih značenja padežnim oblicima

Prostor je oko nas, mi smo u njemu, i kad nemamo potrebe izraziti naš trenutačni položaj u prostoru, on je iz našega izričaja vidljiv.

Prostor je prvi odnos koji percipiramo, pa neke »primitivne« kulture sebe i ne vide izdvojeno iz prostora, dio su njega i u njemu aktivno sudjeluju – kretanjem ili mirovanjem, jednostavno bivanjem u njemu.

Nakon prostora čovjek se smješta u vrijeme, ali ovdje se koncepcije mogu i značajno razlikovati. Jedni poimaju protok vremena, trebaju njegovu podjelu na ono što je bilo, ono što je sada i ono što će biti, pa i preciznije (može biti važno jesu li bili aktivno ili pasivno vezani uz ono što je bilo, pa to prate jezični izričaji), trebaju mjerenje vremena (izumljuju za to strojeve – satove), trebaju jasno definirane vremenske mjerne jedinice... Drugi su na suprotnome polu, krajnost, vrijeme je oko njih, kao i prostor, dio su njega i nema prije, sad i poslije, nema ni (nama uobičajenih) pratećih jezičnih vremenskih oznaka.

Prostor i vrijeme očito se prožimaju, otud i novije teorijske koncepcije prostor-vremena.

U prostoru i vremenu se orijentiramo, u odnosu na prostor i vrijeme i sebe određujemo, stoga je nužno u komunikaciji s drugima pružati informacije o nama u prostoru i vremenu.

Prati li to jezik?

Brojne analize pokazuju da je odgovor potvrđan. Prvenstveno se to vidi u sintaktičkim opisima hrvatskoga jezika, posebice u gramatičkim opisima[1] i znanstvenim člancima i monografijama posvećenima sintaksi padeža ili prijedložnim izrazima.[2]

Ali, prijedložni izrazi nisu jedine mogućnosti izražavanja prostornih odnosa u hrvatskome jeziku. Osim njima prostorni se odnosi mogu izražavati priložima, padežnim oblicima i zavisnim rečenicama, ako ostajemo na sintaktičkoj razini, uobičajenoj za ovu temu. Ako je proširimo na ostale jezične razine, onda se svakako uključuju semantika i rječotvorba, što ćemo ovdje ostaviti samo kao bilješku i naznaku za daljnja istraživanja.[3]

Rečenice koje slijede pokazuju te različite mogućnosti izražavanja prostornih odnosa u hrvatskom jeziku:

- *Danima su mi misli letjele Dubrovniku.*
- *Jučer sam napokon doputovala u Dubrovnik.*
- *Volim biti u Dubrovniku.*
- *Uživam u sumrak lutati Dubrovnikom.*
- *Lijepo je biti ovdje.*
- *Gdje ima mladih, tamo je uvijek dobra glazba.*

U ovome ćemo se radu usmjeriti izražavanju prostornih značenja padežnim oblicima, preciznije besprijedložnim padežnim izrazima. Jezična je razina sintaksa, premda valja odmah utvrditi da je uvijek kada je riječ o padežnim oblicima, preciznije određenje razine morfosintaksa.

Prva je asocijacija na odnos prostora i sintakse priložna oznaka mjesta, ali u ovome ćemo radu pokušati pokazati da se prostorna značenja ostvaruju vezano i uz druge sintaktičke kategorije, ponajprije predikat, objekt i atribut.

Naime, u rečenici

- *Maja je doma.*

predikat je *je doma*, a prostorni je odnos upravo njime iskazan.[4] Prostorni je odnos toliko bitan za ovu rečenicu da je smješten u središte rečenice – predikat.

U rečenici

- *Čistim kuću.*

objekt *kuću* znači »područje kuće«, pa je razvidno da je objektom iskazan prostor. Zbog izrazite povezanosti, ali i razlikovnosti priložne oznake i objekta, objektu ćemo se još u ovome radu vratiti.

U rečenici

- *Volim laganu šetnju gradom.*

atribut *gradom* sužava značenje leksema *šetnja* na njezino prostorno određenje (to je područje grada), za razliku od atributa *laganu*, kojim se značenje sužava na kvalitativnu značajku šetnje (za razliku od npr. brze).

Naravno, u središtu će analize biti priložna oznaka mjesta, sintaktička kategorija koja je neobvezatni član rečeničnoga ustrojstva, dio je predikatnoga skupa, kojemu mjesto u rečenici otvara predikat, a koji označuje prostorne okolnosti u kojima se vrši glagolska radnja. Prostorne okolnosti pokazuju na kojem se prostoru odvija radnja obilježena predikatom ili prostor u vezi s kojim se ta radnja odvija.[5]

Iz ovako definirane priložne oznake mjesta proizlazi da su moguća pitanja na koja adverbijali mjesta odgovaraju:

- *gdje?*
- *kamo?*
- *kuda?*

Ovi su prilozi vezani semantički ili uz glagole kretanja ili uz glagole mirovanja, stoga je i njihovo izražavanje prijedložnim i besprijedložnim padežnim oblicima prema tim obilježjima i podijeljeno.

Na pitanje

- *gdje?*

odgovaraju priložne oznake koje u rečenicu uvode glagoli mirovanja u funkciji predikata. Uz te se glagole priložne oznake mjesta iskazuju priložima[6] i prijedložnim izrazima, npr.

- *Živi tamo, na sjeveru.*
- *Stanujem u Rijeci.*

te nisu dio analize padežnih izraza u ovoj funkciji.

Na pitanje

- *kamo?*

odgovaraju priložne oznake koje u rečenicu uvode glagoli kretanja u funkciji predikata. Uz te se glagole priložne oznake mjesta iskazuju priložima, prijedložnim izrazima i padežnim oblicima, npr.

- *Sutra putuje tamo, na sjever.*
- *Odlazim u Rijeku.*
- *Trči obali.*

Prva dva primjera usporediva su s primjerima navedenima uz pitanje *gdje*, dakle, uz glagole mirovanja, ali se vide različiti uporabljeni prijedložni izrazi. Tako je uz glagole mirovanja uporabljen lokativ (*na sjeveru, u Rijeci*), a uz glagole kretanja akuzativ (*na sjever, u Rijeku*).[7]

Treći primjer besprijedložni je dativ, padež označavanja smjera kretanja, koji se alternativno može iskazati i prijedložnim izrazom:

- *Trči k obali.*

Obje je varijante moguće upotrijebiti s istim značenjem, ali se, posebno u razgovornome stilu, češće rabi besprijedložni dativ, čime prijedložni izraz postaje stilski obilježen,[8] npr.:

- *Vesna je otišla prijateljici.*
- *Vesna je otišla k prijateljici.*

Značenja ovih priložnih oznaka koje odgovaraju na pitanje *kamo* upućuju na cilj kretanja, odnosno predikatni skup uključuje kretanje prema cilju, koji može biti obuhvaćen u cijelosti ili samo dodirnut, što se vidi u primjerima:

- *Odlazim u Rijeku.*
- *Odlazim prema Rijeci.*

Na pitanje

- *kuda?*

odgovaraju priložne oznake koje u rečenicu uvode također glagoli kretanja u funkciji predikata. I uz te se glagole priložne oznake mjesta iskazuju priložima, prijedložnim izrazima i padežnim oblicima, npr.

- *Potrčao je nizbrdo.*
- *Pliva uz obalu.*
- *Trčim obalom.*

Između pitanja *kamo* i *kuda* postoji razlika koja proizlazi iz odnosa prostora s kojega se kreće i prostora prema kojemu se kreće, odnosno zanima li nas u konkretnoj komunikacijskoj situaciji samo cilj ili put kojim se do cilja dolazi.

Kamo označuje cilj kretanja, dok *kuda* označuje u kojem je pravcu kretanje, u kojem se smjeru kreće, odnosno kojim se putem kreće.[9]

Hrvatska je standardološka literatura uočila čestu neodgovarajuću uporabu ovih priloga, kako u govorenome, tako i u pisanome tekstu.[10]

Vratimo se navedenim primjerima.

U primjeru

- *Potrčao je nizbrdo.*

opisano je započeto kretanje, jasan je smjer kretanja, ali nije označen cilj.

U primjeru

- *Pliva uz obalu.*

opisano je kretanje kojemu nije označen niti početak niti kraj, dakle, nemamo označen cilj, nego je samo označen put kojim se kreće, što odgovara jednome od značenja priloga *kuda*.

U primjeru

- *Trčim obalom.*

također se označuje samo mjesto kojim se kreće, put kretanja. Možemo utvrditi da je besprijedložni instrumental onaj izraz kojim se ova značenja mogu prenijeti.

Iz ovoga je pregleda vidljivo da je popis padežnih oblika, koji su tema ove analize, sveden na samo dva besprijedložna padežna lika. U daljnjem ćemo se prikazu padežnih oblika za izražavanje prostornih značenja usmjeriti samo na genitiv i instrumental.

Ipak, u uvodu je rečeno da se prostorne odnose ne može promatrati samo kroz priložnu oznaku, nego i kroz objekt, pa ćemo se stoga osvrnuti i na akuzativ.

Priložnom oznakom mjesta izraženom dativom označuje se smjer kretanja, npr.:

- *Dijete je brzo trčalo kući.*
- *Marija prilazi neboderu.*
- *Letjelica će se u podne približiti Mjesecu.*
- *Pjesnik stremi zvijezdama.*

Dativni likovi *kući*, *neboderu*, *Mjesecu* i *zvijezdama* označavaju cilj kretanja. Iz navedenih rečenica ne znamo put kojim se taj cilj ostvaruje (i ostvaruje li se uopće), vidimo da je cilj u prvim dvjema rečenicama bliz, a u drugim dvjema dalek. Također, u posljednjoj je rečenici predikatni glagol izražen svezremenskim prezentom, što kretanje čini apstraktnim, pa je i dosizanje cilja samo u sferi potencije.

Ipak, i uz sve navedene razlike razvidna je zajednička slika – kretanje od polazne točke prema cilju. Stoga se u gramatikama takav dativ naziva dativom cilja.[11]

U nekim se gramatikama, da bi se osiguralo razlikovanje ovih priložnih oznaka od onih izraženih instrumentalom, za dativne oblike u funkciji adverbijala mjesta otvara nova kategorija – priložna oznaka usmjerenosti glagolske radnje.[12] To je rezultat jačanja semantičkih nad sintaktičkim kriterijima, a očito je da to proizlazi iz činjenice da se priložnom oznakom izražavaju okolnosti vršenja neke radnje te da su uz predikatni glagol povezani slabim upravljanjem. U uskostručnoj bi literaturi moglo biti opravdanja za dijeljenje priložnih oznaka mjesta na dvije skupine – priložne oznake mjesta i priložne oznake usmjerenosti glagolske radnje, ali za time nema potrebe u općim gramatičkim opisima.

Za razliku od jednostavnosti značenja dativa, instrumental je složenije prikazati.

Pogledajmo primjere:

- *Sinoć sam lutala neosvijetljenom uvalom.*
- *Vozila sam se novom cestom.*
- *Suho lišće pliva rijekom.*
- *Tjednima su putovali Lijepom Našom.*

Primjere povezuju glagoli kretanja, koji su otvorili mjesto priložnim oznakama mjesta u instrumentalu, a označuju prostor kojim se subjekt kreće. Luta se, vozi, pliva ili putuje prostorom koji je velik, prostran, jer bi se teško zadovoljno lutalo, vozilo, plivalo ili putovalo u skućenome prostoru. U posljednjoj rečenici je uvedena i vremenska komponenta – tjednima – da bi se pokazalo da to putovanje kroz prostor traje. To ne znači da je opisani prostor neomeđen, dapače, uvala, cesta, rijeka i Lijepa Naša imaju međe, granice.

To pokazuje da se i opet uključila značenjska komponenta imenica uporabljenih u priložnim oznakama mjesta.

Ali, to ne znači da je značenje imenice jedino koje valja utvrditi. I značenje predikatnoga glagola može odrediti oblik priložne oznake mjesta.

U rečenici

- *Razišli su se kućama.*

nije moguć ostvaraj jedninskoga lika, odnosno rečenicu

- **Razišli su se kući.*

ne prihvaćamo jer se iz značenja glagola *razići* tvorbenim prefiksom *raz-* otvara mjesto nekoliko prostora, prema kojima se pojedinci koji čine subjekt kreću, usmjerena je na različite strane, odnosno razjedinjuje se da bi se izvršila na različitim stranama.[13] Stoga je moguć ili navedeni množinski lik ili proširivanje rečenice informacijama o više različitih prostora:

- *Razišli su se svaki svojoj kući.*

Ostanimo još na značenjskome planu. Modificiranje prijedlozima nudi dodatna značenja rečenicama, čak i ako je isti predikatni glagol:

- *Trčala je livadi.*
- *Trčala je livadom.*
- *Trčala je po livadi.*
- *Trčala je na livadi.*
- *Trčala je preko livade.*

U prvome je primjeru dativ označio livadu kao cilj kretanja, a u drugome je instrumental označio livadu kao prostor u okviru čijih se granica odvija kretanje (trčanje). I sljedeća dva prijedložna izraza – *po livadi* i *na livadi* – označuju prostor unutar čijih međa se subjekt kreće. Time su priložne oznake *livadom*, *po livadi* i *na livadi* u sinonimijskom odnosu.

Za razliku od toga, u posljednjoj se rečenici prijedložnim izrazom *preko livade* označava prolazak prostorom tako da se u nj ušlo, kroza nj prošlo i iz njega izišlo. Ovo izražavanje translokativnosti nije moguće besprijedložnim padežnim oblikom, nema sinonimne ostvaraje.

Sve su primjere povezivali glagoli kretanja. U sljedećem primjeru nema glagola kretanja, ali ipak se instrumentalom izražava priložna oznaka mjesta:

- *Oni pjevaju ulicom.*

Naime, pjevati je moguće i uz kretanje, što pokazuje instrumental *ulicom*, a pred nama je slika osoba koje se kreću ulicom i pjevaju. Kako je pjevanje radnja koja ih primarno obilježava, kretanje je u drugome planu, a kodirano je u adverbijalu.

Vratimo se sada najavljenome akuzativu u sintaktičkoj funkciji objekta kojim se izražava prostorni odnos.

U rečenicama

- *Preplivao je rijeku.*
- *Prehodao je jutros plažu uzduž i poprijeko.*
- *Obilazi dućane.*
- *Napustila je grad.*

akuzativi *rijeku*, *grad*, *dućane* i *plažu* objekti su, a da se radi o izražavanju prostora, ne pokazuju samo značenja tih imenica, nego i glagola kretanja: u prva dva primjera prefiksom *pre-* označava se kretanje s jedne na drugu stranu, od jednoga kraja do drugoga[14] (što je u drugoj rečenici još pojačano priložnom oznakom *uzduž* i *poprijeko*); u trećem primjeru glagol *obilazi* uključuje više prostora, a u posljednjem primjeru označuje se izlaz iz prostora.

Pogledajmo sada primjere:

- *Marko prelazi most.*
- *Marko prelazi mostom.*
- *Zabrinjava ga prelaženje mosta.*
- *Zabrinjava ga prelaženje mostom.*

Odnos prve i druge rečenice odnos je izražavanja prostora koji je vezan uz predikatni glagol jakim upravljanjem (objekt *most*) i slabim upravljanjem (priložna oznaka *mostom*).

Preoblikom atribucije oba lika mogu postati atributi glagolskoj imenici *prelaženje*, a upravo svojim padežnim likom – akuzativom ili instrumentalom – prenose ranije kodirane odnose (jako : slabo upravljanje, odnosno objekt : priložna oznaka).

I u ovome je kontekstu nužno zadovoljiti značenjsku stranu. Naime, primjeri:

- *Rado trčim livadom.*
- *Tvoj pas voli trčanje livadom.*

ostvaruju odnose glagola kretanja i pripadajuće priložne oznake.

Zamijenimo li glagol kretanja glagolom *spavati*:

- **Rado spavam livadom.*
- **Volim spavanje livadom.*

dobivamo neovjerene rečenice, u kojima su suprotstavljena nespojiva značenja (spavanja i livade). To ne znači da nema mogućnosti uključivanja tih leksema u istoj rečenici, nego samo znači da su nužni drugi morfosintaktički odnosi za priložnu oznaku mjesta:

- *Rado spavam na livadi.*

odnosno za prijedložni atribut:

- *Volim spavanje na livadi.*

dok bi sročni atribut bio neuobičajen:

- *Volim livadno spavanje.*

Ovo razmatranje različitih mogućnosti izražavanja prostora padežnim oblicima mogli bismo proširiti i na neke druge atribute, kao što je posvojni genitiv uz određene lekseme koji označavaju prostor, kao npr. atribut *kuće* u rečenici

- *Otvorio je vrata kuće.*

ali time bismo izišli iz osnovne teme analize.

Također želimo stilističkim označavanjem bliskoznačnih izraza, kao što su sljedeće rečenice, nastale kao mogući izrazi stiha narodne pjesme:

- *Sve djevojke zemlji pogledaše.*
- *Sve djevojke k zemlji pogledaše.*
- *Sve djevojke prema zemlji pogledaše.*
- *Sve djevojke u zemlju pogledaše.*

odškrinuti vrata sintaktostilističkim temama, što potom ostavljamo za neko sljedeće istraživanje.

U zaključku valja reći da su padežni oblici samo jedna od mogućnosti izražavanja prostornih značenja u hrvatskome jeziku. Prilozi i prijedložni izrazi češći su i pokrivaju više različitih značenja vezanih uz prostorne okolnosti obavljanja radnje.

Prostorne odnose promotrili smo kroz niz primjera priložnih oznaka mjesta izraženih dativom i instrumentalom. U tu smo analizu nužno uključili statičnost i dinamičnost kao semantičke oznake predikatnih glagola, pa smo utvrdili da glagoli mirovanja i glagoli kretanja otvaraju mjesta različitim dopunama, odnosno različitim padežima.

Osim priložnih oznaka mjesta, koje su bile u središtu zanimanja, u analizi smo naznačili potrebu proširivanja pojma izražavanja prostora na objekt i atribut.

Bilješke

[1] Usp. Radoslav Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika* (Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti - Globus, Zagreb 1991.); Eugenija Barić i dr., *Hrvatska gramatika* (Školska knjiga, Zagreb 1995.); Dragutin Raguž, *Praktična hrvatska gramatika* (Medicinska naklada, Zagreb 1997.); Josip Silić - Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta* (Školska knjiga, Zagreb 2005.).

[2] Usp. Ivo Pranjković, *Druga hrvatska skladnja* (Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2001.), posebno tekstovi *Prostorni prijedlozi* (str. 7-11), *Vremenski prijedlozi* (str. 13-17) i *Nedimenzionalni prijedlozi* (str. 18-29).

[3] Naime, značenjska je strana nedvojbeno dio propitivanja prostornih odnosa jer neke imenice (npr. *grad, livada, kuća, soba...*) i prilozi (*ovdje, tamo, doma...*) imaju temeljni značenjski sem »prostor«. Rječotvorba ima razrađen sustav tvorbe npr. za zatvorene i otvorene prostore (glagoli *kupati se i igrati se* u jednom su tvorbenom obrascu dali *kupaonicu*, odnosno *igraonicu*, a u drugome *kupalište*, odnosno *igralište*) i sl.

[4] *Doma* je prilog čije je značenje »u području doma« i okamenjeni je lik genitiva jednine imenice *dom*, usp. Eugenija Barić i dr., *Hrvatska gramatika* (Školska knjiga, Zagreb 1995., str. 275).

[5] Usp. Josip Silić - Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta* (Školska knjiga, Zagreb 2005., str. 304; 307).

[6] Valja reći da uporaba priloga mjesta u rečenici ne znači automatski i da je izrečena priložna oznaka mjesta – kada kažemo da nešto činimo *tu* i *tamo* (*Tu* i *tamo* *pojedem sladoled.*), nismo označili mjesto kao okolnost vršenja radnje, nego vrijeme – značenje je »ponekad« (»ponekad pojedem sladoled«).

[7] Taj je problem jedan od većih strancima u učenju hrvatskoga jezika, jer je mnogima teško razlikovati izraze kao što su *biti u gradu* : *ići u grad*. Isticanje semantičkih oznaka glagola – mirovanje : kretanje – zasigurno u tome pomaže.

[8] Više o tome v. u: Ivo Pranjković, *Druga hrvatska skladnja* (Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2001., str. 8 – u poglavlju *Prostorni prijedlozi*). Za razliku od ovoga stava, u literaturi nalazimo i suprotan stav, prema kojemu je običniji i manje obilježen prijedložni dativ, usp. Radoslav Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika* (Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti - Globus, Zagreb 1991., str. 80).

[9] Usp. Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika* (NL, Zagreb 1998., s. v. *kamo* i *kud*); *Rječnik hrvatskoga jezika*, ur. Jure Šonje (Leksikografski zavod Miroslav Krleža - Školska knjiga, Zagreb 2000., s. v. *kamo* i *kud*).

[10] U nekim se mjesnim govorima hrvatskoga jezika, kao npr. u zagrebačkom kajkavskom idiomu, ne razlikuju prilozi *kam* (»kamo«) i *kud* (»kuda«), pa govornici na oba pitanja daju iste odgovore (*Kam ideš? – Doma.*; *Kud ideš? – Doma.*). Zbog evidentnoga utjecaja na razgovorni i novinarski stil standardnoga jezika jezični savjetnici tome problemu posvećuju dosta pozornosti, usp. *Hrvatski jezični savjetnik* (Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje - Pergamena - Školske novine, Zagreb 1999., str. 177-178 i s. v. *kamo* i *kud(a)*). Za razliku od ovoga uočenoga standardološkoga problema, drugi nije praćen literaturom – u nekim se govorima, kao npr. riječkom idiomu, rabi prilog *kamo* uz glagole mirovanja, pa se postavljaju pitanja *Kamo si bila jučer?*, sa značenjem »gdje si bila jučer?».

[11] Usp. Dragutin Raguž, *Praktična hrvatska gramatika* (Medicinska naklada, Zagreb 1997., str. 137).

[12] Eugenija Barić i dr., *Hrvatska gramatika* (Školska knjiga, Zagreb 1995., str. 430).

[13] Usp. Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom jeziku* (Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti - Globus, Zagreb 1991., str. 490).

[14] Usp. Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom jeziku* (Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti - Globus, Zagreb 1991., str. 486).